

چالش های دادرسی الکترونیکی در دعاوی حقوقی

شهین جهانی^۱

^۱ کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد میبد

نویسنده مسئول:

شهین جهانی

مجله علمی پژوهش در علوم انسانی و مطالعات اجتماعی (سال ششم)
شماره ۲۲ / زمستان ۱۳۹۹ / ص ۱۹۴-۱۸۲

چکیده

چگونگی دادرسی همواره یکی از مهمترین مسائل در نهاد قضایی به شمار می رود. امروزه با پیشرفت جوامع، دادرسی نیز پیشرفت نموده است و از حالت سنتی خود فاصله زیادی گرفته است. این پژوهش در نظر دارد به بررسی دادگستری الکترونیک در نهاد قضایی بپردازد. دادرسی و رسیدگی به دعاوی و جرایم یکی از ارکان مهم و حاکمیتی در جوامع و شهرهای مرسوم است. به همین لحاظ، آرایه این خدمات به صورت الکترونیک نیز از اهمیت ویژه ای در شهر الکترونیکی برخوردار است. شهروندان شهر الکترونیکی انتظار دارند خدمات قضایی با سرعت و سهولت و با حداقل نیاز به حضور فیزیکی در اختیار ایشان قرار گیرد. توسعه سیستم مدیریت پرونده قضایی یک طرح ملی است که در راستای تحقق این هدف انجام شده است. راه اندازی این سیستم نه تنها موجب افزایش کارایی و بهره وری دادگاه ها می شود بلکه دسترسی طرفین پرونده به فرآیند دادرسی و اطلاعات پرونده ها را نیز تسهیل می کند. در موفقیت سازمان های خدماتی، کیفیت خدمات به عنوان یک اهرم راهبردی، نقش ویژه ای ایفا می کند. از طرفی با پیشرفت فن آوری های اطلاعاتی و ارتباطی، سازمان ها خدمات خود را به صورت الکترونیکی ارائه می کنند؛ از جمله این سازمانها قوه قضاییه می باشد که با اجرای طرح خدمات دادرسی الکترونیک تغییرات مهمی را در شروع دعاوی در دادگستری ها به وجود آورده است. این تحقیق نیز به معرفی دادگاه الکترونیک و سیستم مدیریت پرونده قضایی در قوه قضاییه جمهوری اسلامی ایران می پردازد. در ابتدا به معرفی این سیستم پرداخته می شود. پس از آن مراحل توسعه این سیستم در ایران و نیز قابلیت های اصلی سیستم معرفی می شود. از انجایی که وضعیت قانون و مقررات خدمات دادرسی الکترونیکی در حقوق ایران نوپا و ناکافی جلوه می کند و توجه به برخی نواقص، مشکلات و محدودیت هادر راستای اجرای این طرح لازم به نظر می رسد؛ لذا این تحقیق درصدد است تا با تشریح مفهوم دادرسی الکترونیک و بیان شاخص های کیفی آن به بررسی نقش دادرسی الکترونیک در سیستم قضایی ایران بپردازد.

واژگان کلیدی: دادرسی الکترونیک، سیستم مدیریت پرونده، شاخص های کیفی خدمات الکترونیک، فناوری اطلاعات

مقدمه

علی رغم تمام اقدامات انجام شده فرایند الکترونیکی شدن دادرسی مدنی در کشور ما هنوز مراحل ابتدایی خود را سپری می کند و تا رسیدن به آرمان نهایی خود فاصله زیادی دارد. در سیستم قضایی کشور ایالات متحده آمریکا گرچه نظام حقوقی این کشور مبتنی بر نظام کامن لا و مبتنی بر رأی دادگاه و رویه قضایی می باشد؛ همچنین قوانین دادرسی این کشور به صورت فدرال بوده و از ایالتی به ایالت دیگر متفاوت است؛ لکن این کشور از پیشتازان بهره گیری از خدمات الکترونیک در امر دادرسی مدنی بوده و از تجربیاتی در این زمینه، بهره مند است. دادگاه مجازی، اسناد الکترونیک، پرونده الکترونیک و شهادت مجازی از مهم ترین حوزه های دادرسی مدنی الکترونیکی در این کشور محسوب می شود. بر این اساس می توان از تجربیات این کشور در عرصه الکترونیکی شدن دادرسی مدنی استفاده نمود.

روند الکترونیکی کردن مراحل دادرسی، از اوائل دهه هشتاد شمسی شروع شد که نتیجه ی آن راه اندازی سامانه ی عدل ایران است که نرم افزارهای مختلفی را در بر می گیرد که مهم ترین آن سیستم مدیریت پرونده ی قضایی است که از طریق آن، علاوه بر مکانیزه شدن امور اداری دستگاه قضایی، برخی خدمات قضایی از قبیل ارائه دادخواست، پیگیری پرونده و ابلاغ نیز به صورت الکترونیکی و اینترنتی به مردم ارائه میشود. اما با وجود اینکه جلسه ی دادرسی یکی از مهمترین مراحل دادرسی است، در این مطالعات و کارهای انجام شده جایگاه مناسبی پیدا نکرده است. و هنوز قانونی درباره ی شکل گیری جلسه ی دادرسی دعوی حقوقی به شکل کاملاً الکترونیکی با همه ی شرایط و ضوابط آن تدوین و مورد اجرا قرار نگرفته است. البته قانون تجارت الکترونیک داده پیام، امضا الکترونیکی، ابلاغ الکترونیکی و اسناد الکترونیکی را به رسمیت شناخته و کمک شایانی در این زمینه کرده است و قانون دادرسی الکترونیک از بخش های قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نیز به یاری آن آمده است. ادله ی اثبات الکترونیکی بیشتر به بحث اسناد الکترونیکی می پردازد. سایر ادله از جمله اقرار و شهادت به صورت کنفرانس ویدئویی و با فراهم کردن امکانات آن صورت می گیرد.

۱- مبانی، قلمرو و چالش های دادرسی الکترونیکی

در این مبحث به مبانی دادرسی الکترونیکی و ضرورت الکترونیکی شدن دادرسی و چالش های پیش رو پرداخته می شود.

۱-۱ مبانی دادرسی الکترونیکی

در این گفتار ابتدا ضرورت و مبنای الکترونیکی شدن دادرسی و سپس ملزومات و مقدمات این مهم مورد بررسی قرار می گیرد. فناوری ارتباطات و اطلاعات در حال ورود به عرصه جدیدی از پیشرفت و توسعه است در طول کمتر از ۱۰ سال امکان انجام پردازش های اطلاعاتی و ارتباطی در هر مکان و زمان به طور ایمن قابل اطمینان و ارزان فراهم شده است، این پیشرفت سریع فناوری شامل دستگاه های قضایی نیز شده است فرایند دادرسی در گذشته به وسیله ی پوشه های کاغذی، مبادلات مکتوب پرونده ها و استماع سخنان افراد حاضر در دادگاه انجام میشد اما این رویه با سرعت در حال تغییر است. کاربرد این فناوری به طور فزاینده ای در مواردی چون گردآوری دعوی قبل از جلسه دادرسی، آماده سازی جلسات دادگاه، رسیدگی و شنیدن دعوی در دادگاه و نیز هنگام نتیجه گیری و صدور رای مورد استفاده قرار میگیرد. عدالت قضایی در هر جامعه یک آرمان می باشد که افراد آن جامعه، همواره در راه استفاده از روشهایی هستند که به این هدف دست یابند. در این میان دادرسی الکترونیک و هر مفهوم جدیدی که به آن کمک نماید، می تواند مطلوب باشد.

۲- ضرورت الکترونیک شدن دادرسی ها

استفاده از فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی نوین در دادرسی ها به طور کلی به دو دلیل ضرورت دارد:

الف) صرفه جویی در وقت، انرژی و هزینه ها

تا به امروز احقاق حق در دادگستری مبتنی بر مبادلات کاغذی و مراجعه ی حضوری طرفین ذی نفع بود و مراجعه کنندگان برای طرح دعوا، اعتراض به آراء، ثبت لوایح و انجام استعلام ها، آگاهی از وضعیت پرونده و ... باید ساعت ها منتظر باشند و در نهایت حتی ممکن است کارهایشان به روزهای بعد هم موکول شود و این مستلزم صرف وقت و انرژی است. که این انرژی هم شامل استفاده از حامل های انرژی نظیر بنزین، گاز و ... می شود و هم می تواند به معنای صرف نیرو و توان در راهروهای دادگستری به جای به کارگیری آن در راستای کار و تخصص باشد.^۱ این در حالی است که دادرسی الکترونیکی موجب تسریع فرآیندهای رسیدگی بدون نیاز به حضور فیزیکی اصحاب دعوا می شود. در نتیجه میزان رضایت مندی افراد از دستگاه های قضایی بالا می رود. با دادرسی الکترونیکی نه تنها حضور فیزیکی افراد کاهش می یابد بلکه استفاده از کاغذ در فرآیند رسیدگی نیز به حداقل ممکن رسیده و در نتیجه نیاز به فضای فیزیکی برای

^۱ معمارزاده، غلامرضا؛ سرافرازی، حاجی زاده، دادگاه الکترونیکی ضرورتی اساسی در شهر الکترونیک، منتشر شده در نخستین همایش ملی آرمان شهر ایران، ۱۳۹۰، ۶۱

ذخیره سازی پرونده ها نیز کاهش پیدا می کند. در پرونده های کاغذی علاوه بر فضایی که برای ذخیره سازی آن ها نیاز است مشکلات دیگری نیز وجود دارد از جمله مفقود شدن پرونده ی ارباب رجوع و اسناد که با پیش بینی بایگانی الکترونیکی پرونده ها، مشکل تا حد زیادی حل می شود.^۲

به علاوه با الکترونیکی شدن روند دادرسی امکان پیگیری از راه دور پرونده ایجاد می شود و این امر در کاهش هزینه و زمان دادرسی بسیار مهم است چرا که مطالعات ثابت کرده که بیش از نیمی از مراجعات حضوری شهروندان به دادگستری جهت پیگیری ها می باشد. بنابراین به طور کلی دادرسی الکترونیکی موجب تغییر فرهنگ دادرسی و توانمندی درون سازمانی و برون سازمانی سیستم عدالت مدنی می گردد.^۳

ب) کاهش اطلاع ی دادرسی با دسترسی آسان و فوری به عدالت

همه ی جوامع از طولانی شدن روند رسیدگی به پرونده ها و تحقق عدالت دیر هنگام بیزارند. امروزه اطلاع ی دادرسی یکی از شایع ترین مسائلی است که به عنوان یک بحران در دستگاه های قضایی کشور مطرح است و بسیاری از افراد به دلیل اطلاع ی دادرسی از اقامه ی دعوی دوری می کنند. در واقع رفت و آمدهای مکرر به شعب دادگاه و لوایح و دستورات قضایی متعدد و نظیر آن از مصادیق تحمل هزینه بر جامعه است به علاوه این طولانی بودن فرآیند رسیدگی به دعاوی و شکایت موجب نارضایتی عمومی و گاهی اعتماد به دستگاه قضایی و انتظامی، تراکم کار در محاکم قضایی، خستگی عوامل انسانی، کم رنگ شدن عدالت و امنیت، کاهش قاطعیت و اقتدار قوه قضاییه می شود.^۴

اما گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات نوین، در حوزه های قضایی و به دنبال آن دادرسی مجازی، به نحو موثری از طولانی شدن پروسه دادرسی کاسته است و بدون تردید الکترونیکی شدن دادرسی ها می تواند به صورت قابل ملاحظه ای از مدت زمان رسیدگی به دعاوی بکاهد و به روند احقاق حق سرعت دهد. بنابراین دادرسی مجازی از اطلاع ی دادرسی جلوگیری می کند و احقاق حقوق مردم را در زمان کوتاه تری ممکن می سازد.^۵ از دیگر ضرورت های الکترونیکی شدن دادرسی می توان موارد زیر را برشمرد:

ناکارآمدی روش های سنتی و مرسوم ابلاغ اوراق قضایی و بایگانی پرونده ها، یکسان عمل نشدن به آیین دادرسی در سطح کشور به دلیل عدم وجود نظارت کارآمد و سلیقه ای عمل کردن قضاوت، ناتوانی در تهیه گزارش های مختلف مورد نیاز مدیران عالی و میانی قوه قضاییه و ارائه آمارها و اطلاعات واقعی و مهم تر از همه وجود ضعف نیروهای انسانی از نظر کمی و کیفی در جواب گویی به نیازها و سوالات ارباب رجوع و ضعف سیستم دسترسی ارباب رجوع به اطلاعات پرونده، ضعف جوابگویی واحدها به ارباب رجوع در رابطه با پرونده و به طور کلی ضعف ابزار و رویه های اطلاع رسانی در رابطه با نیازهای ارباب رجوع از جمله مشکلات پیرامون اطلاع رسانی به ارباب رجوع می باشد که با استفاده از تکنولوژی مناسب در این زمینه و الکترونیکی شدن دادرسی بسیاری از این مشکلات حل می شود بنابراین با توجه به مطالب گفته شده الکترونیکی شدن دادرسی ضروری ترین مساله ایست که در قوه قضاییه باید به آن پرداخته شود چرا که با دادرسی الکترونیکی بسیاری از مشکلات موجود در سیستم قضایی کشور ما حل می شود.^۶

۳-۱ ملزومات دادرسی الکترونیکی

در دادرسی سنتی نیازی به امکانات و ابزارهای خاصی نیست به همین خاطر پیچیدگی خاصی در اجرای دادرسی سنتی وجود ندارد اما در دادرسی الکترونیکی با توجه به این که مرحله ای جدید از دادرسی است یکسری زیرساخت ها و ملزوماتی در جهت تحقق این دادرسی نیاز است که در زیر آورده می شود:

۱- از جمله اولین ملزومات دادرسی الکترونیکی، رایانه ای کردن اطلاعاتی است که توسط دستگاه های اجرایی دریافت یا تولید می شود؛ منظور از رایانه ای کردن نیز استقرار و پیاده سازی سامانه مدیریت پرونده قضایی است که در فصل اول آورده شد. هم چنین رایانه ای کردن اطلاعات حقوقی شامل قوانین، آیین نامه ها، رویه های قضایی و نظریات مشورتی نیز ضروری می نماید.

۲- علاوه بر این مهم ترین مقدمه الکترونیکی شدن دادرسی ها، استفاده دادگاه ها، اصحاب دعوی وکلای آنان و سایر اشخاص وابسته به دادگستری، از امضاء و گواهی الکترونیکی است. بنابراین بایستی شرایط فراهم شود تا همگان برخوردار از امضای الکترونیکی باشند در واقع

^۲ جلالی فراهانی، امیر حسین، (۱۳۹۲) «دادرسی الکترونیکی: از مدیریت پرونده تا راهبری دادرسی»، «بایسته های پژوهش در نظام عدالت کیفری نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری؛ فرصت ها و چالش ها»، تهران، نشر میزان. ۵۸

^۳ Monta Prado, Mariana (2010), what is law & Development? Revista Argentina de Teoria Juridica, vol 11, p 2

^۴ سپاهی امیر، مقایسه ی سند رسمی با سند الکترونیکی مطمئن (داده پیام مطمئن)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق ثبت اسناد و املاک دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، سال تحصیلی- ۱۳۹۰ ۵۲

^۵ رحمتی فر، سمانه، (۱۳۹۱) «الکترونیکی شدن دستگاه های قضایی در پرتو مولفه های حکمرانی خوب»، «مجله پژوهش های حقوقی»، شماره ۲۲، پاییز و زمستان. ۶۵

امضای الکترونیکی تضمین لازم را برای این که کسی یا چیزی که در محیط دیجیتالی است، همانی است که ادعا می کند فراهم می سازد.

۳- از دیگر ملزومات دادرسی الکترونیکی، لزوم دسترسی همه افراد به تجهیزات مرتبط از جمله رایانه و رایانامه، تلفن همراه و سایر تجهیزات مخابراتی و ارتباطی می باشد.

۴- در مراحل پیشرفته دادرسی الکترونیکی نیاز است تا ساختار فیزیکی دادگاه طوری طراحی شود که امکان نصب امکانات الکترونیک فراهم باشد و دادگاه طوری باید باشد که دستگاه های الکترونیکی به خوبی بتوانند مورد استفاده قرار گیرد، به خصوص از جهت وسعت یا کوچکی اتاق دادگاه، به نحوی که مانیتورها بتوانند حاضران در دادرسی را پوشش دهند.^۷

۵- مرحله بعد بحث نصب امکانات الکترونیک می باشد، یعنی علاوه بر در نظر گرفتن فضای اتاق و دادگاه که از نظر معماری باید متناسب باشد، باید امکانات نیز طوری نصب گردد که تمام زوایا را در نظر بگیرند.^۸ نصب و راه اندازی این سیستم نیز توسط اهل فن و تخصص صورت می گیرد و باید این مرحله طوری اجرا گردد که در حین دادرسی خللی به وجود نیاید.^۹

۶- از دیگر ملزومات دادرسی الکترونیکی تلاش در جهت حفظ و نگهداری^{۱۰} می باشد. البته چنانچه فناوری اطلاعات و ارتباطات و تاسیسات به درستی به کار گرفته شده باشند از این جهت نگرانی خاصی وجود ندارد.^{۱۱}

۷- علاوه بر زیر ساخت های فنی یکسری ساخت های فرهنگی نیز برای دادرسی الکترونیکی لازم است در واقع باید یکسری فرهنگ سازی انجام شود زیرا زمانی که یک فناوری جدید در جامعه وارد می شود در ابتدا ممکن است به دلیل مانوس نبودن با آن چندان مورد استقبال افراد قرار نگیرد.^{۱۲}

۸- آموزش کارکنان نیز از ملزومات و ضروریات اجرا شدن دادرسی الکترونیکی است این مرحله قطعاً سخت ترین مرحله کار است دلیل سخت بودن آن خاصیت انسانی آن است چرا که هر انسانی به طور طبیعی در مقابل تغییر مقاومت می کند حال در رویه های اداری و سازمانی که چندین سال با آن خو گرفته شده است، تغییر یک انقلاب واقعی است. به لحاظ آموزش و راضی کردن کارکنانی که بعضاً اعتقاد به ناکارآمد بودن سیستم سنتی ندارند این کار یکی از زمان برترین و حساس ترین مراحل است. قضاوت، وکلا و دستگاه های قضایی به لحاظ خصلت عدم انعطاف پذیری انسان ها، در مقابل این تغییر بنیادی احتمالاً مقاومت می کنند و این کار را قدری دشوارتر می کند.^{۱۳}

۲- قلمرو دادرسی الکترونیکی

از مهم ترین مباحث در زمینه دادرسی الکترونیکی قلمرو دادرسی الکترونیکی می باشد. قلمرو دادرسی الکترونیک از سه بعد قابل تبیین و بررسی است. بعد اول این است که منظور از دادرسی الکترونیکی، دادرسی مدنی الکترونیکی است یا دادرسی کیفری الکترونیکی و یا هر دو مورد اما مبحث مهم تر این است منظور از دادرسی الکترونیکی استفاده از ابزارها و روش های نوین در تمام مراحل و فرآیند دادرسی است و با منظور از آن به کارگیری این روش صرفاً در تمهید مقدمات جلسه دادرسی است و بالاخره استفاده از فناوری های نوین در فرآیند دادرسی باید اختیاری و معطوف به اموری باشد که به تسریع دادرسی و احقاق حقوق و صرفه جویی در زمان، انرژی و هزینه ها منجر می شود یا به ورود این فناوری نوین به حوزه قضایی استفاده از این روش ها اجباری است؟ این ها مسائلی هستند که برای تبیین قلمرو دادرسی الکترونیک باید به آن ها پرداخته شود که در ذیل آورده می شود.^{۱۴}

7. Court room specific design

8. installation

9. operation

10. Maintenance

11. Fredric I. Leaderer, 1999, op cit, p 833

۱۲ رضوی، سودابه؛ آقا امیر سلیم، مرضیه سادات؛ (۱۳۹۲) «کارآمدی خدمات الکترونیکی و فناوری ارتباطات و اطلاعات در حوزه عدالت کیفری»، «بایسته های پژوهش در نظام عدالت کیفری (مقالات برگزیده نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری؛ فرصت ها و چالش ها)»، تهران، نشر میزان. ۷۹

۱۳ کریمی عباس و کریمی سحر، تبیین ماهیت ادله الکترونیکی از دیدگاه نظام سنتی ادله اثبات دعوا، ارج نامه دکتر الماسی (مقالات اهدا شده به دکتر نجادعلی الماسی)، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۹۱. ۴۴

۱۴ محمدزاده، مهدی، (۱۳۹۲) «کارآمدی دادرسی در نظام عدالت کیفری»، «بایسته های پژوهش در نظام عدالت کیفری (مقالات برگزیده نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری؛ فرصت ها و چالش ها)»، تهران، نشر میزان. ۵۴

۱-۲ دادرسی مدنی الکترونیکی یا دادرسی کیفری الکترونیکی

دادرسی الکترونیکی می تواند هم در موضوعات کیفری و هم در موضوعات مدنی ارائه گردد. در دادرسی مدنی که یک نمونه آن در ایالات متحده در دادگاه میشیگان مطرح گردید؛ موضوعاتی مانند دادرسی تجاری، مورد رسیدگی قرار گرفت. دادگاه میشیگان به صورت آزمایشی اجرا شد تا نظر شهود، قضات، هیات منصفه و طرفین دعوا کسب شود.^{۱۵} در این دادگاه موضوعات جزایی، شبه جرم، استخدام و مانند آن مورد رسیدگی قرار نمی گیرد.^{۱۶} در این نوع از دادگاه ها معمولاً مشکلاتی پیش آمده که توسعه آنها با مشکلاتی مواجه کرده از جمله: ۱. ریسک پذیر بودن استفاده از دادگاهی که تاکنون فردی از آن استفاده نکرده ۲. ناآگاهی از هزینه های این دادگاه ۳. ناآگاهی از نحوه استفاده این دادگاه.^{۱۷}

در عین حال در دادرسی مدنی استفاده از ابزارها و روش های الکترونیکی با مانع جدی رو به رو نیست. چون نتیجه امر و اشتباهات موجود در آن منجر به سلب آزادی های اولیه مانند حبس یا انواع مجازات ها نمی شود و حساسیت هایی که در امر کیفری پیش می آید، در این جا عنوان نمی گردد و اشتباهات مطرح شده در امور مدنی، برگشت پذیرتر از امور کیفری هستند به همین جهت گرایش به سمت الکترونیکی کردن دادگاه در امور مدنی نسبت به امور کیفری با حساسیت کمتری همراه است.^{۱۸} با این همه نمی توان نتیجه گرفت که دادرسی الکترونیکی در موضوعات کیفری وقت و زیر ساخت های بیش تری نیاز است و بایست تمام مراجع آمادگی لازم در این زمینه را داشته باشند. علاوه بر این کسانی که به دادگاه کیفری مراجعه می کنند و قصد طرح شکواییه دارند فشار بیش تری نسبت به اقامه ی دعوی مدنی بر روی آن ها هست. بنابراین پذیرش دادرسی الکترونیکی از سوی مراجعین نیز با دشواری بیش تری رو به رو است. اما به طور کلی قابلیت استفاده از ابزارها و روش های نوین در دادرسی کیفری نیز وجود دارد.^{۱۹} برای مثال موضوعاتی مانند ارائه شهادت به صورت الکترونیکی برای اثبات جرم و رسیدگی به اتهام از طریق ویدئو کنفرانس و از راه دور به واسطه ی صفحه نمایشگر امکان پذیر است. با این حال در زمینه ابلاغات و تشکیل پرونده، دادگاه های کیفری نیز از روش الکترونیکی استفاده می کنند.^{۲۰}

۲-۲ دادرسی مجازی تام یا ناقص

بسته به میزان پیشرفت فناوری فاوا، جریان دادرسی نیز کم و بیش متاثر شده است، به همین دلیل باید مشخص نمود که آیا دادرسی مجازی شامل جریان آیینی الکترونیکی است و صرفاً در بردارنده ی بهره گرفتن از ابزارهای الکترونیکی در خصوص تمهید مقدمات تشکیل جلسه دادرسی است یا اینکه برگزاری جلسه دادرسی به صورت مجازی^{۲۱} را نیز شامل می شود. مناسب است تا جهت تسهیل انتقال منظور، بین جریان قبل از جلسه رسیدگی و جلسه رسیدگی تفکیک قائل شد.^{۲۲}

الف: دادرسی مجازی ناقص

مکتب تحلیل اقتصادی حقوق دادرسی مدنی داعیه روز آمد نمودن نظام دادرسی مدنی را از طریق نظریه نوین سازی آیینی^{۲۳} نظریه نوین سازی آیین دادرسی در مقام کاربست روش ها و مکانیسم های دادرسی به منظور عمق بخشیدن به دادگستری و توسعه آن است.^{۲۴} در دادرسی مجازی ناقص، تمام یا بخشی از فرآیند ثبت دادخواست تبادل اطلاعات و اسناد دادرسی، گزارش مستمر از وضعیت پرونده ها، سیستم استعلامات و جز آن از طریق ابزارهای از راه دور همچون رایانه، ماهواره، تلفن، نمابر، تلگراف و اینترنت صورت می گیرد. در این حالت همانطور که در فصل پیشین آورده شد، کاربر (خواهان) با ورود به درگاه اینترنتی^{۲۵} و جست و جوی پایگاه خدمات قضایی

¹⁵ .Ponte, Lucille (2003). The Michigan Cyber Court: a Bold Experiment in the Development of the First Public Virtual Courthouse, Vol 4, North Carolina Journal of Law & Technology, p 56

¹⁶ . Ibid, p 60

¹⁷ . Ibid, p75

¹⁸ .Ibid, p83

^{۱۹} کروی، محمدتقی، اتحادیه اروپا و بحث حمایت از داده های شخصی و حریم خصوصی در ارتباطات الکترونیکی، تهران، مرکز تحقیقات مخابرات ایران، چاپ نخست، ۱۳۸۴. ۴۳

^{۲۰} میرزاپور، سلیمان؛ حدیری، ولی؛ (۱۳۹۲) «بررسی کارآمدی دادرسی الکترونیک و تحقق آن به عنوان یکی از مولفه های شهر الکترونیک»، «بایسته های پژوهش در نظام عدالت کیفری (مقالات برگزیده نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری؛ فرصت ها و چالش ها)»، تهران، نشر میزان. ۶۶

²¹ .Virtual hearing

^{۲۲} عاملی، سید سعید رضا، (۱۳۸۹) «رویکرد دو فضایی به آسیب ها، جرایم، قوانین و سیاست های فضای مجازی»، تهران، انتشارات امیرکبیر. ۹۸

²³ . Modernise the proceeding

²⁴ . CEPEJ "Time management of Justice system "op. cit. p42

²⁵ . WWW.Adliran.ir

الکترونیک اقدام به ثبت^{۲۶} دادخواست و ضامناً آن از طریق گزینه پیوست^{۲۷} می نماید. البته ثبت دادخواست منوط به امضای الکترونیکی خواهان است به همین منظور خواهان باید قبلاً در پایگاه امضای الکترونیکی سابقه ی امضای مطمئن داشته باشد. بعد از مرحله ی ثبت دادخواست، کد رهگیری پرونده، شماره پرونده و تاریخ ثبت به خواهان داده شود. کد رهگیری بیانگر ذی سمت بودن شخص نیز می باشد و بعد دبیرخانه الکترونیکی سیستم قضایی اقدام به کنترل تعیین صلاحیت قضایی و ارجاع آن می کند و بدین ترتیب، امکان ابتکار عمل اصحاب دعوا در قبال یکدیگر و سیستم قضایی از یک سوء و ابتکار عمل سیستم قضایی در خصوص پرونده مطروحه، از سوی دیگر میسر می گردد.^{۲۸} اصحاب دعوا می توانند وارد پایگاه مربوطه شده و بعد از وارد نمودن کد رهگیری به خدماتی نظیر اطلاع از آخرین وضعیت پرونده و ثبت لایحه جدید و محاسبه ی هزینه های دادرسی دسترسی یابند و به طور متقابل سیستم داخلی قضایی نیز با دسترسی به شبکه ملی اطلاعات و سایر شبکه های حاوی داده های مفید اولاً اقدام به پایش مدرن سازمانی در نظام استعلامات الکترونیکی و بایگانی هوشمند اطلاعات شبکه قضایی کشور با نظارت الکترونیک بر حوزه های اداری و قضایی نموده و اصحاب دعوا را نیز از جریان فعالیت های سیستم قضایی جهت تدارک و دفاع یا موضع گیری مقتضی آگاه می دارد.^{۲۹}

با توجه به مفهومی که از دادرسی مجازی ارائه شد به نظر می رسد که تا به امروز آن چیزی که در کشور اجرایی شده است دادرسی به همین مفهوم است و همچنین با نگاهی به قوانین نمونه در سطح بین المللی از جمله بند ۷ از اصول آیین دادرسی فراملی و همچنین؛ سیاق اصول ۷ و ۹ و ۱۱ نشان دهنده توجه تدوین کنندگان، به دادرسی سنتی توأم با ارتباط عرفا موثر و یا تبادل موثر بی نظیر ارتباطات الکترونیکی است بنابراین در اصول فراملی نیز ابزارهای دادرسی مجاری ناقص، تحت توجه بوده است. همچنین با مطالعه حقوق تطبیقی که شاهد مثال آن کشور فرانسه است، در قانون آیین دادرسی این کشور نیز به فرآیند آیینی الکترونیک توجه شده و حتی ذیل بند ۲۱ ام با عنوان تبادل الکترونیکی اطلاعات تقریر شده است و لذا موضع مقنن فرانسه نیز به سان موضع به کار گرفته شده در اصول فراملی، دایر مدار تبادل الکترونیکی اطلاعات و اسناد دادرسی، فارغ از برگزاری جلسه دادرسی بر خط (آن لاین) است. بنابراین می توان به این نتیجه رسید که در حال حاضر سیستم های دادرسی سنتی صرفاً در فرآیند آیین دادرسی، فناوری جدید را پذیرا شده اند.^{۳۰}

ب: دادرسی مجازی تام

در دادرسی مجازی تام علاوه بر فرآیند آیینی الکترونیکی، جلسه دادرسی نیز به صورت آن لاین و بر خط برگزار می گردد. یعنی تدابیری اندیشیده می شود که کل فرآیند دادرسی از تمهید مقدمات جلسه رسیدگی گرفته تا تشکیل جلسه دادرسی به صورت آن لاین و بدون نیاز به هیچ گونه حضور فیزیکی انجام شود. البته با تشکیل جلسه دادرسی به صورت الکترونیکی صرفاً نوع فضا و مکان عوض می شود و از لحاظ اصول راهبردی دادرسی و رعایت تقابل بین اصحاب دعوا از قواعد عمومی دادرسی بهره می برد.^{۳۱} در برخی دادرسی ها که مراجعه حضوری اصحاب دعوی تأثیر چندانی در روند رسیدگی به پرونده ندارد امکان سازماندهی دادرسی الکترونیک به طور کامل وجود دارد مانند دعاوی دارای ماهیت اداری به ویژه دعاوی قابل طرح در دیوان عدالت اداری، یا برخی دعاوی کیفری نظیر تخلفات رانندگی یا جرائم مادی صرف همچون صدور چک پرداخت نشدنی و برخی دعاوی مدنی همانند دعاوی امور حبسی، طلاق توافقی و غیره.^{۳۲} برعکس در دعاوی که مراجعه حضوری اصحاب دعوی در دادگاه و جلسات دادرسی، ضروری و موثر است. الکترونیکی کردن کامل روند دادرسی به گونه ای که نقش قاضی و اصحاب دعوی کم رنگ شود مطلوب نیست. در مبحث دوم به طور کامل جلسه دادرسی الکترونیک مورد بحث قرار میگیرد و مزایا و معایب بررسی می شود.

۳-۲ اختیاری یا اجباری بودن

از پرسش های اساسی در زمینه دادرسی الکترونیک آن است که آیا دادرسی های کنونی که بر پایه ی مبادلات کاغذی و مراجعه حضوری طرفین استوار هستند باید به شکل الزام آوری جای خود را به دادرسی های الکترونیکی بدهند به گونه ای که تمامی افراد ملزم باشند از

^{۲۶} . Register

^{۲۷} attachment

^{۲۸} .Tang, Zheng (2007), An Effective Dispute Resolution System for Electronic Consumer Contracts. Computer law and Security Report, Vol 23, p 42

^{۲۹} .Hornele, Julia (2009). Cross – border internet Dispute resolution, Cambridge University Press, p 213.

^{۳۰} رهبر پور، توکلی؛ محمد رضا، پورنگاری "دادرسی عادلانه در آموزه های جزایی اسلامی" مجله معرفت، سال ۲۶، شماره ۲۳۳، اردیبهشت ۱۳۹۶، ۸۲

^{۳۱} بدالهی، محبوبه، دلیل الکترونیکی در نظام ادله اثبات دعوا، تهران، نشر خرسندی، ۱۳۹۱، ۳۹

^{۳۲} - حیدری نژاد، نصرت اله، «بررسی حقوقی ادله ی الکترونیکی در نظام کنونی»، فصلنامه ی علمی- حقوقی قانون یار، ۱۳۹۶، شماره ۳، ۴۹

روش های الکترونیکی استفاده کنند یا استفاده از فناوری های نوین باید اختیاری و معطوف به اموری باشد که به تسریع دادرسی و احقاق حق در مدت کمتری کمک می کند.

براساس مطالعات انجام شده در کشورهای فرانسه، ایتالیا و آلمان، ایالات متحده آمریکا و انگلستان بیش تر این کشورها بر ماهیت اختیاری بودن استفاده از روش های الکترونیکی در جریان دادرسی تاکید کرده اند. در این راستا بند ۱ ماده ی ۷۴۸ از آیین دادرسی مدنی فرانسه این طور بیان می کند که: «ارسال، دریافت و ابلاغ هر گونه اسناد دادرسی، خطاری ها، آگهی ها، دعوت نامه ها، صورت مجلس ها و یا هر نوع رونوشت های قضایی ای که برابر با اصل شده اند را می توان از طریق شیوه ارتباطی الکترونیکی تبادل نمود استخدام این شیوه به موازات حفظ اقتصادی مقررات سنتی تبادل اطلاعات محسوب می شود.» بلافاصله بند ۲ از همین ماده از آیین دادرسی مدنی فرانسه اصل لزوم توافقی بودن تبادل الکترونیکی را بیان می کند. به موجب این بند «به غیر از موارد الزامی در ابلاغ الکترونیکی اوراق قضایی، اصحاب دعوا باید به طور صریح در خصوص مصادیق بند ۱ ماده ی ۷۴۸ جهت استفاده از شیوه الکترونیکی رضایت دهند.»^{۳۳}

بنابراین حقوق دادرسی مدنی فرانسه اعتبار سه شرط لزوم توافق، صریح و لزوم حفظ اقتضای شیوه های سنتی تبادل اطلاعات، با احتیاط و ضمن توجه به امتیازهای فناوری اطلاعات در مدیریت دادرسی، اقدام به پذیرش ورود فناوری در راستای سازمان دهی بهتر جریان دادرسی کرده است.^{۳۴} در همین خصوص باید به اصول آیین دادرسی مدنی فراملی نظر افکند. بند ۱ از اصل ۵ اصول مزبور، مشعر بر ابلاغ اوراق دادرسی از طریق ابزارهایی است که به طور متعارف، موثر است. پیرو بند اخیر در بند ۷ از اصل ۵ بر امکان به کارگیری وسایل ارتباطی سریع اشاره شده است.^{۳۵} و در بند فوق التوصیف آمده است که اصحاب دعوا به استناد قرارداد و با اجازه دادگاه،^{۳۶} می توانند از شیوه های ارتباطی سریع تبادل الکترونیکی، استفاده نمایند.

در حقوق دادرسی کشور ما صریحاً به اصل تبادل الکترونیکی اطلاعات دادرسی و به تعاقب آن لزوم توافقی بودن شیوه تبادل اطلاعات، اشاره ای نگردیده است. لکن با تکیه بر مقتضای امر ابلاغ اوراق قضایی و به استناد مفهوم درک شده از مادتين ۷۸ و ۸۳ قانون تشکیل داده های عمومی و انقلاب در امور مدنی (مصوب ۱۳۷۹) همچنین به استناد ماده ۳۳ از قانون تشکیل دادگاه های عمومی و انقلاب (مصوب ۱۳۵۸) اولاً می توان به طریقت داشتن ابلاغ اوراق قضایی با محوریت لزوم آگاهی اصحاب دعوا نظر داشت. ثانیاً اصل مشارکت و همکاری اصحاب دعوا به عنوان یکی از اصول راهبردهای دادرسی مدنی ایجاب می نماید تا با تکیه بر مبنای عقلانی حقوق دادرسی و هکذا تمایل قوانین توسعه ایران بر افزایش سهم فناوری فاوا در خدمات دولتی و قضایی^{۳۷} قائل بر پذیرش انتخاب شیوه تبادل الکترونیکی مکاتبات مستندات و اطلاعات دادرسی گردید.

از سوی دیگر ملاحظه فرم دادخواست هایی که از سوی دادگستری جمهوری اسلامی ایران (تحت شماره ۲/۱۲۹۶/۲۴۰۱/۲۴) اداره کل تشکیلات و برنامه ریزی در اختیار مصرف کنندگان خدمات قضایی قرار می گیرد حاوی دو عبارت در ذیل آن است. عبارت نخست با عنوان توجه ۱ مقرر می دارد: «در صورتی که خواهان تمایل داشته باشد اوراق قضایی به صورت پست الکترونیک یا از طریق تلفن یا نامبر به وی ابلاغ شود، در پایان شرح دادخواست، با ذکر دقیق شماره های مربوط اعلام نماید، تا ابلاغ هر چه سریع تر صورت گیرد.»^{۳۸}

عبارت برشمرده جلوه بارز و قابل مثال اصل اختیاری بودن و توافقی بودن استفاده از ابزارهای الکترونیکی برای بازیگران دادرسی در ایران است. فلذا نه تنها ابلاغ اوراق قضایی بلکه ابلاغ وضعیت پرونده و سایر اطلاعات دادرسی را می توان به شیوه الکترونیک انجام داد. علاوه بر این به ماده ۱ از آیین نامه ارائه خدمات الکترونیک می توان اشاره نمود به موجب ماده ی ۱ از آیین نامه مذکور «اشخاص حقیقی یا حقوقی جهت طرح و پیگیری دعاوی و شکایات و سایر امور قضایی از طریق یا درگاه خدمات قضایی و با استفاده از سامانه های الکترونیکی و مخابراتی اقدام نمایند.» با توجه به نحوه بیان ماده اختیاری بودن استفاده از روش های نوین برداشت می شود. همین آیین

^{۳۳} - نادری، سجاد، پوریافرانی، حسن، «نقش دلایل الکترونیکی در دادرسی ایران»، نخستین کنگره ی بین المللی حقوق ایران، تهران: مرکز همایشهای توسعه ایران، ۱۳۹۴. ۷۱

^{۳۴} یکی از دادرسی دانان در مقاله ای تحت عنوان دادرسی های طراحی شده (Designer Trails) مبنای انتخاب دادرسی یا شیوه های ارتباطی، آن را برگرفته از اصل قرارداد دادرسی احتجاج می نمایند.

Thornburg, Elizabeth (2006) Designer Trails, Journal of Dispute Resolution, Vol 1. P 182.

^{۳۵} 4.5 7 : the parties may, by agreement and with approval of the court, employ expedited means of communications, such as telecommunication.

^{۳۶} . در تفسیر به عمل آمده از ماده ۷ - ۵ که توسط موسسه حقوق آمریکا و موسسه یکنواخت سازی حقوق خصوصی نشر یافته است، اشاره شده است که در دعاوی تجارت بین المللی، قانون مقرر دادگاه می تواند علی راس و بدون نیاز به توافق اصحاب دعوا، اقدام به پیش بینی وسایل ارتباطی سریع نماید.

^{۳۷} . فارغ از مصادیق فراوان اشاره شده به فناوری فاوا در زمینه بهبود خدمات اداری و قضایی به ویژه مواد ۴۶ و ۲۱۱ در قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه و سابق بر آن در قانون برنامه چهارم نیز طی فصل یازدهم با عنوان توسعه امور قضایی و مشخصاً ذیل ماده ۱۳۰، به استقرار نظام قضایی سریع، دقیق، بالسویه در دسترس و ارزان، قابل پیش بینی منصفانه و قاطع تاکید شده است.

^{۳۸} - صفری، مهری، ابلاغ الکترونیکی، چاپ اول، نشر میزان، ۱۳۹۴. ۳۴

نامه راجع به ابلاغ اوراق قضایی این طور بیان می کند که ابلاغ دادخواست و ضامنه آن به خواننده و احضار مشتکی عنه و ابلاغ هر گونه قرار و دستور قضایی به مخاطبان ذی ربط، به صورت الکترونیکی انجام می پذیرد.^{۳۹}

تبصره این ماده این طور اشعار می دارد که در صورت عدم دسترسی به نشانی الکترونیکی و شماره تلفن همراه ابلاغ و احضار به صورت فیزیکی انجام خواهد شد اما مرجع قضایی مکلف است خواننده یا مشتکی عنه را کتباً با استغاف از سامانه خدمات قضایی دلالت نماید. بنابراین با توجه به این آیین نامه قوه قضاییه درصدد است که ابلاغ اوراق قضایی را به تدریج اجباری کند تا روند دادرسی سریع تر پیش رود. بنابراین بهتر است که اختیاری بودن را صرفاً مختص به زمانی بدانیم که دادرسی الکترونیکی تازه در حال شکل گیری و اجرا است. این روند با توسعه دادرسی الکترونیکی حداقل در برخی ابعاد دعوی مدنی به سمت اجباری شدن پیش می رود.^{۴۰}

همان چنان که می بینیم ارائه دادخواست به صورت الکترونیکی در مورد چک و سفته اجباری شده است. بنابراین صرفاً در مراحل اولیه شکل گیری و اجرای فرآیندهای دادرسی الکترونیکی اختیاری بودن استفاده از روش های نوین قابل توجیه است و علت اختیاری بودن آن ها این است که پذیرش دادرسی الکترونیکی اولاً هزینه هایی برای افراد به همراه دارد و ثانیاً بستگی به میزان آگاهی فرد از نحوه کارکرد این دادگاه ها دارد و شاید در برخی موارد تحمیل یک جنبه ی این دادگاه ها بر افراد کار درستی نباشد.

دیدگاه دیگری که در این زمینه وجود دارد این است که میان اشخاص مختلفی که در امر دادگستری دخالت دارند قائل به تفکیک شده این دیدگاه که منطقی و موجه به نظر می رسد معتقد است که در آن چه به حکومت و دستگاه قضایی مربوط می شود می توان انتظار داشت که آن ها برای جلوگیری از اطاله ی دادرسی و تراکم پرونده ها به ویژه تسریع در احقاق حقوق مردم، از ابزارها و روش های الکترونیکی استفاده کنند و استفاده از این روش و ابزارها اجباری شود اما استفاده از فناوری های نوین در دادرسی ها، حداقل در آن چه که به اصحاب دعوی مربوط می شود باید اختیاری و محدود به برخی تشریفات دادرسی و رفع مشکلاتی شود که در حال حاضر سیستم مبتنی بر کاغذ و مراجعه حضوری ایجاد کرده است.^{۴۱}

۳- چالش های دادرسی الکترونیک در حقوق ایران

شمارش امتیازهایی همچون آهنگ شتابان در سیستم های فناوری اطلاعات و ارتباطات و ایجاد دنیای مجازی موجب شده است تا چالش های آن در سایه قرار گیرد لکن اغماض از چالش های فناوری اطلاعات و ارتباطات پسندیده نیست. در بند کنونی، چالش های فنی و فرهنگی فاوا با تکیه بر مختصات دادرسی مدنی مورد توجه قرار خواهد گرفت.

۳-۱ چالش های فنی

توانمند سازی فرآیند اطلاعاتی و ارتباطی وابسته به فناوری های نظیر رایانه، میکروالکترونیک و ارتباطات از راه دور است، فلذا فناوری اطلاعات شامل ذخیره، پردازش و توزیع اطلاعاتی می گردد که با استفاده از ترکیب رایانه و ارتباطات از راه دور میسر و عملی می گردد. روشن است که ایجاد بسترهای زیر ساخت فناوری فاوا، به جهت پیچیده بودن و گران بودن، از یک سوء و تأمین امنیت شبکه فناوری اطلاعات و ارتباطات به جهت پیش بینی و پیشگیری از تهدیدهای رایانه ای از سوی دیگر سیستم فناوری اطلاعات و ارتباطات را به چالش می کشد.^{۴۲}

در زمینه ی تأمین زیر ساخت های شبکه فناوری فاوا باید به شبکه گسترده^{۴۳} و شبکه داخلی اشاره داشت این شبکه ها را باید در سه مقطع تجهیز، نگه داشت و توسعه آن ها در هر دو بعد سخت افزاری و نرم افزاری تحت نظر داشت.^{۴۴} در همین راستا، سند قانونی پشتوانه ای را می توان سیاست های کلی نظام اداری (ابلاغی ۱۳۸۹/۰۱/۳۱) مثال آورد.^{۴۵}

^{۳۹} - مهدی، صدیقه، قوام کریمی، «تحلیلی بر فرآیند دادرسی عادلانه با تأکید بر نقش دفاتر خدمات الکترونیک قضایی در حقوق مدنی

ایران»، کنفرانس ملی چارسوی علوم انسانی، ۱۳۹۴، ۱۲۳.

^{۴۰} - عشق پور، منصور، اکبرپور، نعمت اله، «جایگاه دادرسی الکترونیک در حقوق ایران»، فصلنامه ی مطالعات علوم اجتماعی، ۱۳۹۵، شماره ی ۳، ۳۹.

^{۴۱} - صالح پور، ریحانه، «بررسی روند رشد فناوری اطلاعات در دادرسی و تأثیر آن»، نخستین همایش منطقه ای فناوری اطلاعات، ۱۳۹۴، ۴۵.

^{۴۲} زاده حسین علیائی، زهرا، بررسی دادرسی الکترونیکی در نظام کیفری ایران، انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۹۶، ۸۱.

^{۴۳} WAN.

^{۴۴} - آمارها نشان می دهد که هزینه تجهیز پروژه دادگاه الکترونیک در ایران حدود ۱۴۰ میلیارد ریال برآورده شده است (نقل از لطفی، میثم، دادگستری الکترونیک، ماهنامه تحلیلگران عصر اطلاعات، ۱۳۸۸، ص ۱۳ به بعد).

^{۴۵} - انصاری فر، زهرا، «ماهیت و نقش ادله ی الکترونیکی در اثبات دعوی حقوقی و کیفری»، اولین همایش آینده پژوهی علوم انسانی و امنیت اجتماعی، ۱۳۹۵، ۴۸.

بند ۱۵ از این سیاست ها در راستای تضمین مفاد بند ۱۱ آن^{۴۶} مقرر می دارد که نظام اداری باید دارای بنیان «کارآمد سازی و هماهنگی ساختارها، شیوه های نظارت و کنترل با ملاحظه ظرفین های مردمی و تعبیه سامانه های خود کنترلی و خود پالا باشد».

در قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه و در فراز نخست بند الف ماده ی ۴۶ قانونگذار، وزارت ارتباطات و اطلاعات و فناوری اطلاعات را مکلف نموده است تا نسبت به ایجاد و توسعه ی شبکه های ملی اطلاعات^{۴۷} و مراکز داده داخلی و پایدار با پهنای باند مناسب با رعایت موازین شرعی و امنیتی کشور اقدام؛ و با استفاده از توان ظرفیت بخش های عمومی غیر دولتی، خصوصی و تعاونی، امکان دسترسی بر سرعت مبتنی بر توافق نامه سطح خدمات را باید فراهم نماید. بنابراین اولین چالش در این زمینه گران بودن تامین ارکان سخت افزاری و نرم افزاری در صنعت فناوری اطلاعاتی هست. بر این اساس ۵۳ میلیارد و ۷۰۰ میلیون ریال از سوی طرح توسعه کاربرد فناوری اطلاعات (تکفا) برای پروژه دادرسی الکترونیکی پیش بینی شده بود و کارشناسان بین ۱۳۰ تا ۱۴۰ میلیارد ریال تنها برای تامین تجهیزات آن بودجه پیش بینی کرده اند. طراحی نرم افزار پروژه در نخستین بهره برداری نزدیک به ۱۰ میلیارد هزینه داشت و به تبع آن بقیه بودجه های پیش بینی شده صرف تهیه شبکه های LAN, VRN برای آن سطح کشور خواهد شد.^{۴۸}

علاوه بر این باید به چالش امنیت انفورماتیک اشاره نمود. امنیت شبکه داده هایی قضایی را باید در دو حالت تصور نمود نخست امنیت شبکه در برابر اطلاعات، دوم جلوگیری از هک های رایانه ای. اگر چه تضمین امنیت برشمرده در حیطه ی حقوق کیفری قرار گرفته، قانون جرائم رایانه ای نیز جهت مقابله با جرایم سایبری پیش بینی شده است، لکن حساسیت اطلاعات و دستیابی با سوء نیت به جرائم خصوصی افراد، چالشی است که به موازات پیشرفت فناوری وجود دارد البته تا اندازه ای می توان از طرقی همچون اصالت سنجی هویتی،^{۴۹} و کنترل قضایی و دادرسی ای که جنبه ی خصوصی و محرمانگی دارند جلوگیری به عمل آورد. جهت حل مشکل کرم های اختلال کننده شبکه ای نیز به کارگیری فناوری نوین، روزآمد سازی آن ها و رهیافت مهندسی مجدد^{۵۰} پیشنهاد شده است.

۲-۳ چالش های فرهنگی

جولیا ارنل^{۵۱} در کتاب دادرسی رایانه ای^{۵۲} به درستی اشاره نموده است که چالش فناوری فاوا پیش از آن که فنی و مادی باشد فرهنگی باشد. لذا فرهنگ الکترونیکی افراد جامعه و بازیگران دادرسی، مقدمه ی ضروری در توسعه ی فناوری اطلاعات و ارتباطات است. به عبارت دیگر بایستی علاوه بر امکانات فنی در این زمینه عموم مردم و افراد جامعه پذیرای این تغییر اساسی باشند. بنابراین فرهنگ سازی در این راستا از عوامل مهم و اساسی می باشد. چرا که انسان ها معمولاً در مقابل تغییرات مقاومت نشان می دهند. البته نکته مهم قابل توجهی که در زمینه رفع چالش های فرهنگی قابل طرح است افزایش تدریجی اعتماد به فناوری اطلاعات و ارتباطات است. نباید انتظار داشت که مردم در مدت زمانی کوتاه با فناوری اطلاعات و ارتباطات انس گیرند. تا همین چند وقت پیش از این مردم از این که عملیات بانکی خود را از طریق سیستم های بانکی الکترونیکی انجام دهند پرهیز داشتند اما امروزه این روند کاملاً تغییر کرده است و اعتماد به تجارت الکترونیکی، آموزش الکترونیک و ... نیز بیش تر شده است. دادرسی الکترونیکی نیز می تواند شاهد همین روند رو به رشد باشد به شرطی که با تقویت زیر ساخت های مخابراتی و الکترونیکی توسط دولت دسترسی به اینترنت با سرعت مناسبی، برای عموم مردم فراهم شود. در کنار چالش فرهنگی باید به چالش های دیگر مرتبط با فرهنگ و اقتصاد کاربران نیز اشاره کرد که عبارت از دسترسی به اینترنت و دسترسی به رایانه است. هر چند که دسترسی به اینترنت و رایانه در مقایسه با سال های پیش به طور قابل توجهی افزایش یافته، اما هنوز در جامعه افرادی هستند که به اینترنت و رایانه دسترسی ندارند. در واقع عدم دسترسی به رایانه یا عدم دسترسی به اینترنت موجب نقض اصل برابری آیینی اصحاب دعوا^{۵۳} می باشد.^{۵۴} به علاوه سواد عمومی فناوری به موازات گسترش مویرگی ارکان فناوری اطلاعات و

^{۴۶} بند ۱۱ از سیاست های کلی نظام اداری: توسعه نظام اداری الکترونیک و خدمات رسانی آسان، سریع و سهل الوصول

^{۴۷} وفق تبصره ۲ از بند ط ماده ۴۶ برنامه پنجساله پنجم توسعه، شبکه ملی اطلاعات کشور، شبکه ای مبتنی بر قرارداد اینترنت به همراه سوئیچ ها و مسیریاب و مراکز داده ای است به صورتی که درخواست های دسترسی داخلی و اخذ اطلاعاتی که در مراکز داده داخلی نگه داری می شوند به هیچ وجه از طریق خارج کشور مسیریابی نشود و امکان ایجاد شبکه های اینترنت و خصوصی و امن داخلی در آن فراهم شود.

^{۴۸} - بیداروند، مختار، قاسمی، ندا، «چالشهای فراروی دادرسی الکترونیک در نظام دادرسی ایران»، همایش ملی قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ در بوته ی نقد، انجمن حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه، ۱۳۹۴. ۸۱

^{۴۹} . اصالت سنجی هویتی از طریق نام کاربری و گذر واژه قابل اطمینان انجام می گیرد.

^{۵۰} . رهیافت مهندسی مجدد، برهلاف رهیافت عمل گر رایانه، از طریق مقررات گذاری و تنظیم قواعد رایانه ای شکل می گیرد. در ایران کمیسیون موسوم به کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات، نقشی مستقیم می تواند در این زمینه ایفا نماید.

^{۵۱} . Julia, Hornle

^{۵۲} .Hornle, Julia, op. cit. p 34

^{۵۳} برای آیینی بازیگران دادرسی در اصل سوم آیین دادرسی فراملی و در چهار بند مورد ذکر و تبیین قرار گرفته است. بند نخست از اصل سو بنیادین به دنبال پذیرش اصل بنیادین فرصت آیینی برابر است و بند چهارم نیز، وجه سلبی اصل دسترسی آیینی برابر و متعارف را

ارتباطات بایستی افزایش یابد. بنابراین تنها زمانی می توان در بهره مندی و بازدهی فناوری فاوا در عرصه خدمات قضایی سخن به میان آورد که سواد فناوری کاربران اینترنتی خدمات قضایی از توازن حداقلی برخوردار باشد.

۴- دادرسی الکترونیک و شفاف سازی مدیریت قضایی و سرعت در روند رسیدگی های قضایی

دادرسی الکترونیک فرایندی نوین است که میتواند بسیاری از مشکلات روند دادرسی در نظام حقوقی را برطرف سازد و به برقراری عدالت و پاسخ گویی قانونی در کوتاهترین زمان، کمک کند. با وجود تأثیرات مثبت، دادرسی الکترونیک، هنوز در اجرای کامل و کارآمد خود در ایران با خلاءهایی مواجه است. این خلاءها بیشتر مربوط به ضعف زیرساختهای مورد نیاز میباشند، از قبیل؛ نبود امکانات تکنولوژیکی کامل و به روز، پایین بودن سرعت اینترنت، عدم آشنایی کافی به این نوع از دادرسی. به نظر میرسد که با تنظیم و تخصیص بودجه بندی دقیق و صحیح جهت فراهم نمودن امکانات لازم، بالا بردن سرعت اینترنت، بالا بردن آگاهی عمومی از طریق برنامه های اجتماعی، بتوان این کاستیها را جبران نمود. تحقیقات نشان می دهد که علاوه بر لزوم بازنگری اساسی در وضع دولت الکترونیک و رفع جدی و موثر موانع و محدودیت های آن، تحقق اهداف مربوط به خدمات الکترونیک قضایی و اهداف اساسی قوه قضاییه، به ترتیب مقرر در قانون اساسی، شناسایی و رفع نارسایی ها و مشکلات موجود قوه قضاییه و دادگستری و بهبود مدیریت قضایی کشور نیز خواهد بود. اقدامات قضایی با استفاده از فناوری ارتباطات و اطلاعات در جهت بهبود مدیریت پرونده قضایی است. ظهور فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی و استفاده از ابزارهای جدید در تولید، انتقال و ذخیره اطلاعات، موجب ایجاد نوع جدید دلیل، با ماهیتی متفاوت به نام دلیل الکترونیک شده است.^{۵۵}

مدنظر قرار داد بند سوم نیز برخلاف ماده ۱۴۴ از قانون تشکیل دادگاه های عمومی و انقلاب در امور مدنی مصوب (۱۳۷۹)، امتیازهای آیینی برابر فارغ از تابعیت بازیگران دادرسی گوشزد می نماید.

⁵⁴ Jackson, Shery (2007), New Challenges for litigation age, Deakin law Review, vol. 12, No. 1. P. 84

^{۵۵} مؤذنزادگان حسنعلی، پوشی، مهشید و سلیمان دهکردی، الهام (۱۳۹۴) «حفظ صحت و استنادپذیری ادله الکترونیک با استفاده از بیومتریك و رمزنگاری»، پژوهش حقوق کیفری، شماره دوازدهم، سال چهارم، پاییز. ۵۸

نتیجه گیری

فناوری اطلاعات و ارتباطات به مدد ویژگی های مثبت فراوان خود، جنبه های مختلف زندگی بشر امروز را در می نوردد. علم حقوق و به تبع آن امر دادرسی نیز از این قاعده مستثنی نیست. ورود فناوری اطلاعات و ارتباطات و استفاده از رایانه در رسیدگی به دعاوی موجب تسریع این امر و در نتیجه کاهش اطاله ی دادرسی می شود. الکترونیکی شدن مراحل دادرسی موجب شکل گیری سوالات و ابهاماتی از جمله شرایط تشکیل جلسه ی دادرسی، چگونگی انجام هر کدام از مراحل دادرسی به شکل الکترونیکی با رعایت اصول دادرسی می شود و اینکه ایران در روند الکترونیکی کردن مراحل دادرسی چه مسیری را تاکنون طی کرده است؟ ما در این تحقیق کلیات دادرسی الکترونیک از جمله مفهوم، پیشینه و ویژگیهای دادرسی الکترونیک را بررسی می کنیم و همچنین زیرساخت های حقوقی و فنی لازم برای شکل گیری جلسه ی دادرسی الکترونیکی و همچنین انواع ادله ی الکترونیکی و چگونگی ارائه ی انواع ادله در دادگاه الکترونیکی بررسی می شود. روند الکترونیکی کردن مراحل دادرسی، از اوائل دهه هشتاد شمسی شروع شده که نتیجه ی آن راه اندازی سامانه ی عدل ایران است که نرم افزارهای مختلفی را در بر می گیرد که مهم ترین آن سیستم مدیریت پرونده ی قضایی است که از طریق آن، علاوه بر مکانیزه شدن امور اداری دستگاه قضایی، برخی خدمات قضایی از قبیل ارائه دادخواست، پیگیری پرونده و ابلاغ نیز به صورت الکترونیکی و اینترنتی به مردم ارائه میشود. اما با وجود اینکه جلسه ی دادرسی یکی از مهمترین مراحل دادرسی است، در این مطالعات و کارهای انجام شده جایگاه مناسبی پیدا نکرده است. و هنوز قانونی درباره ی شکل گیری جلسه ی دادرسی دعاوی حقوقی به شکل کاملاً الکترونیکی با همه ی شرایط و ضوابط آن تدوین و مورد اجرا قرار نگرفته است. البته قانون تجارت الکترونیک داده پیام، امضا الکترونیکی، ابلاغ الکترونیکی و اسناد الکترونیکی را به رسمیت شناخته و کمک شایانی در این زمینه کرده است و قانون دادرسی الکترونیک از بخش های قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نیز به یاری آن آمده است. ادله ی اثبات الکترونیکی بیشتر به بحث اسناد الکترونیکی می پردازد. سایر ادله از جمله اقرار و شهادت به صورت کنفرانس ویدئویی و با فراهم کردن امکانات آن صورت می گیرد.

در حال حاضر در بسیاری از کشورهای جهان برای طرح و پیگیری دعاوی مدنی و کیفری از ابزارهای هوشمند و پیشرفته الکترونیکی استفاده می شود. در ایران نیز به منظور به رسمیت شناختن تسهیلات جدید ارتباطی در امر دادرسی، قانون آیین دادرسی الکترونیکی به تصویب رسیده است، که در آن چگونگی دادرسی الکترونیکی و نهاد های مرتبط با این نوع دادرسی مطرح شده است. مفهوم نظام دادرسی مجازی به تعبیری شاخه ای از فناوری است که با استفاده از سخت افزار، نرم افزار، شبکه افزار، فعالیت بر داده ها و به تعبیری دریافت، گردآوری، ذخیره سازی، پردازش، بازیابی، مدیریت داده ها و اطلاعات قضایی در سیستم های رایانه ای فعال است که از آن با عنوان داگستری مجازی یاد می شود.

منابع

الف: منابع فارسی

۱. نادری، سجاد، پوربافرانی، حسن، «نقش دلایل الکترونیکی در دادرسی ایران»، نخستین کنگره ی بین المللی حقوق ایران، تهران: مرکز همایشهای توسعه ایران، ۱۳۹۴.
۲. حیدری نژاد، نصرت اله، «بررسی حقوقی ادله ی الکترونیکی در نظام کنونی»، فصلنامه ی علمی- حقوقی قانون یار، ۱۳۹۶، شماره ۳ ی.
۳. انصاری فر، زهرا، «ماهیت و نقش ادله ی الکترونیکی در اثبات دعاوی حقوقی و کیفری»، اولین همایش آینده پژوهی علوم انسانی و امنیت اجتماعی، ۱۳۹۵.
۴. بدالهی، محبوبه، دلیل الکترونیکی در نظام ادله اثبات دعوا، تهران، نشر خرسندی، ۱۳۹۱.
۵. بیداروند، مختار، قاسمی، ندا، «چالشهای فراروی دادرسی الکترونیک در نظام دادرسی ایران»، همایش ملی قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ در بوته ی نقد، انجمن حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه، ۱۳۹۴.
۶. جلالی فراهانی، امیر حسین، (۱۳۹۲) «دادرسی الکترونیکی: از مدیریت پرونده تا راهبری دادرسی»، «بایسته های پژوهش در نظام عدالت کیفری نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری؛ فرصت ها و چالش ها»، تهران، نشر میزان.
۷. رحمتی فر، سمانه، (۱۳۹۱) «الکترونیکی شدن دستگاه های قضایی در پرتو مولفه های حکمرانی خوب»، «مجله پژوهش های حقوقی»، شماره ۲۲، پاییز و زمستان.
۸. رضوی، سودابه؛ آقا امیر سلیم، مرضیه سادات؛ (۱۳۹۲) «کارآمدی خدمات الکترونیکی و فناوری ارتباطات و اطلاعات در حوزه عدالت کیفری»، «بایسته های پژوهش در نظام عدالت کیفری (مقالات برگزیده نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری؛ فرصت ها و چالش ها)»، تهران، نشر میزان.
۹. رهبر پور، توکلی؛ محمد رضا، پورنگاری " دادرسی عادلانه در آموزه های جزایی اسلامی "مجله معرفت، سال ۲۶، شماره ۲۳۳، اردیبهشت ۱۳۹۶.
۱۰. زاده حسین علیانی، زهرا، بررسی دادرسی الکترونیکی در نظام کیفری ایران، انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۹۶.
۱۱. سپاهی امیر، مقایسه ی سند رسمی با سند الکترونیکی مطمئن (داده پیام مطمئن)، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق ثبت اسناد و املاک دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، سال تحصیلی- ۱۳۹۰.
۱۲. صالح پور، ریحانه، «بررسی روند رشد فناوری اطلاعات در دادرسی و تاثیر آن»، نخستین همایش منطقه ای فناوری اطلاعات، ۱۳۹۴.
۱۳. صفری، مهری، ابلاغ الکترونیکی، چاپ اول، نشر میزان، ۱۳۹۴.
۱۴. عاملی، سید سعید رضا، (۱۳۸۹) «رویکرد دو فضایی به آسیب ها، جرایم، قوانین و سیاست های فضای مجازی»، تهران، انتشارات امیرکبیر.
۱۵. عشق پور، منصور، اکبرپور، نعمت اله، «جایگاه دادرسی الکترونیک در حقوق ایران»، فصلنامه ی مطالعات علوم اجتماعی، ۱۳۹۵، شماره ۳ ی.
۱۶. کروی، محمدتقی، اتحادیه اروپا و بحث حمایت از داده های شخصی و حریم خصوصی در ارتباطات الکترونیکی، تهران، مرکز تحقیقات مخابرات ایران، چاپ نخست، ۱۳۸۴.
۱۷. کریمی عباس و کریمی سحر، تبیین ماهیت ادله ی الکترونیکی از دیدگاه نظام سنتی ادله ی اثبات دعوا، ارج نامه ی دکتر الماسی (مقالات اهدا شده به دکتر نجادعلی الماسی)، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول، ۱۳۹۱.
۱۸. محمدزاده، مهدی، (۱۳۹۲) «کارآمدی دادرسی در نظام عدالت کیفری»، «بایسته های پژوهش در نظام عدالت کیفری (مقالات برگزیده نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری؛ فرصت ها و چالش ها)»، تهران، نشر میزان.
۱۹. معمارزاده، غلامرضا؛ سرافرازی، حاجی زاده، دادگاه الکترونیکی ضرورتی اساسی در شهر الکترونیک، منتشر شده در نخستین همایش ملی آرمان شهر ایران، ۱۳۹۰.
۲۰. مهدی، صدیقه، قوام کریمی، «تحلیلی بر فرآیند دادرسی عادلانه با تاکید بر نقش دفاتر خدمات الکترونیک قضایی در حقوق مدنی ایران»، کنفرانس ملی چارسوی علوم انسانی، ۱۳۹۴.
۲۱. مؤذن زادگان حسنعلی، یوشی، مهشید و سلیمان دهکردی، الهام (۱۳۹۴) «حفظ صحت و استنادپذیری ادله الکترونیک با استفاده از بیومتریک و رمزنگاری»، پژوهش حقوق کیفری، شماره دوازدهم، سال چهارم، پاییز.

۲۲. میرزاپور، سلیمان؛ حیدری، ولی؛ (۱۳۹۲) «بررسی کارآمدی دادرسی الکترونیک و تحقق آن به عنوان یکی از مولفه‌های شهر الکترونیک»، «بایسته‌های پژوهش در نظام عدالت کیفری (مقالات برگزیده نخستین همایش ملی پژوهش در نظام عدالت کیفری؛ فرصت‌ها و چالش‌ها)»، تهران، نشر میزان.

ب: لاتین

Thornburg, Elizabeth (2006) Designer Trails, Journal of Dispute Resolution, Vol 1. P 182 .

: ۷ ۴/۵. the parties may, by agreement and with approval of the court, employ expedited means of communications, such as telecommunication.

. Jackson, Shery (2007), New Challenges for litigation age, Deakin law Review, vol. 12, No. 1. P. 84

. Monta Prado, Mariana (2010), what is law & Development? Revista Argentina de Teoria Juridica, vol 11, p 2

. Ponte, Lucille (2003). The Michigan Cyber Court: a Bold Experiment in the Development of the First Public Virtual Courthouse, Vol 4, North Carolina Journal of Law & Technology, p 56

.Modernise the proceeding

. CEPEJ “Time management of Justice system “op. cit. p42

. Tang, Zheng (2007), An Effective Dispute Resolution System for Electronic Consumer Contracts. Computer law and Security Report, Vol 23, p 42

. Hornele, Julia (2009). Cross – border internet Dispute resolution, Cambridge University Press, p 213.